

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 4/2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- **Маленко О. О.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
(головний редактор)
- **Голобородько К. Ю.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Дорошенко С. І.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Єрмоленко С. Я.**, д-р філол. наук, проф. (Київ)
- **Лисиченко Л. А.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Кравець Л. В.**, д-р філол. наук, проф. (Київ)
- **Новиков А. О.**, д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- **Борисов В. А.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Нестеренко Н. П.**, канд. пед. наук, доц. (Харків)
- **Терещенко В. М.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Умрихіна Л. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Юр'єва К. А.**, д-р. пед. наук, проф. (Харків)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- **Нелюба А. М.**, д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- **Бибик С. П.**, д-р філол. наук, ст. науковий співробітник, Інститут української мови НАН України.

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 9 від 31 жовтня 2017 року)

У 41 Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХІФТ, 2017. — Вип. 4. — 130, [2] с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

Тетяна Іванова

Становлення М.І. Костомарова як науковця: харківський період 80

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ. ДИСКУРСОЛОГІЯ.**ЛІНГВОСТИЛІСТИКА . . . . . 85****Костянтин Голобородько**Поетична персоналізація концепту *БОГ* у лінгвосвідомості Олександра Олеся . . . . . 86**Володимир Борисов**

Розвиток національного мовознавчого дискурсу I пол. XX ст.:

ретроспективний погляд 93

Валерія Брохштут

Взаємозбагачення української мови та мови іврит як явище лексичної інтерференції . . . 97

ЛІНГВОДИДАКТИКА . . . . . 101**Ніна Чернушенко**

Мовленнєвий етикет як складник професійної компетентності майбутнього

педагога 102

Марина Коваленко

Наукові засади добору лексичного матеріалу в опануванні польської мови

як спорідненої з українською 107

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ. ПЕДАГОГІКА . . . . . 113**Олена Садох**

Сучасна школа: на крок уперед 114

Наталія Варич

У вільному тексті (за авторською програмою Селестена Френе) 120

Юрій Стасевський

Теоретичні аспекти поняття «креативність» (історія питання) 124

Відомості про авторів 128

УДК 811.161.2'42

Володимир Борисов, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО МОВОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ І пол. XX ст.: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД

У статті представлено ретроспективний погляд на становлення й розвиток української мовознавчої думки у І пол. XX століття: акцентовано увагу на напрямках досліджень, що перебували в центрі науково-дискурсивної мовознавчої практики, представлено корпус імен, які стали прецедентними в сучасному національному мовознавстві, прокоментовано значущість і суголосність часові лінгвістичних ідей окресленого періоду.

Ключові слова: *національний мовознавчий дискурс, напрям мовознавства, науково-дискурсивна мовознавча практика.*

В статье представлен ретроспективный взгляд на становление и развитие украинской лингвистической мысли в I пол. XX века: уделено внимание направлениям исследований, пребывающих в центре научно-дискурсивной языковедческой практики, представлен корпус имён, которые стали прецедентными в современном национальном языкознании, прокомментировано значение и созвучность времени лингвистических идей означенного периода.

Ключевые слова: *национальный языковедческий дискурс, направление языкознания, научно-дискурсивная языковедческая практика.*

The article presents a retrospective view on the formation and development of Ukrainian linguistic ideas in the first half of the XX century: attention is paid to the areas of research of scientific-discursive linguistic practice; the corpus of names which became precedent in modern national linguistics is presented; the topicality of linguistic ideas of the period under study is commented on.

Key words: *national linguistic discourse, branch of linguistics, scientific-discursive linguistic practice.*

Перші десятиліття XX ст. позначилися в українській мовознавчій царині розвитком ідей психологічного підходу до вивчення мови. Оскільки основний україномовний дискурсивний матеріал складали різножанрові художні тексти, то цілком природно, що саме вони стали предметом детального вивчення мовознавців. Особливої наукової зацікавленості набули проблеми художньої мовотворчості, зокрема з'ясування її природи й сутності.

Метою поданої розвідки є ретроспектувати становлення й розвиток української мовознавчої думки у І пол. XX століття з виокремленням тих напрямів досліджень, що перебували в центрі науково-дискурсивної мовознавчої практики, а також представити персоналій тогочасних науковців, чиї праці стали прецедентними в сучасному національному мовознавстві.

Послідовником психологічних студій О.О. Потебні став Д. М. Овсянико-Куликовський, літературознавець і мовознавець, доля якого також пов'язана з Харківським університетом, де він працював професором, завідувачем кафедри слов'янської філології. У колі його наукових інтересів перебувала художня мовотворчість, зокрема питання її природи, а також лексико-граматична та синтаксична організація мови літературного тексту. Значна частина робіт ученого

пов'язана з проблемами психології художньої творчості: процес формування художнього світу у внутрішньому естві митця, дослідження психологічної природи таланту, специфіки образного пізнання, творчість як механізм сприйняття естетичної цінності («Язык и искусство», 1895 р.; «Психология мысли и чувства. Художественное творчество», 1909 р.; «Теория поэзии и прозы (Теория словесности)», 1923 р.). Чимало з творчого доробку науковця було опубліковано в неперіодичному виданні «Питання теорії та психології творчості» (1907–1923 рр.).

Окремо виділив Д. М. Овсянико-Куликовський етнопсихологію, звернувшись до визначення складу національної психіки, взаємозв'язку понять «національність» та «підсвідомі процеси психіки», принципів національної політики та утвердження національних мов. У цих положеннях ученого простежуються думки О.О. Потебні щодо своєрідності бачення кожним народом світу та його відтворення національною мовою, розвинені ним з положень В. фон Гумбольдта щодо мови як духовної діяльності народу.

Загалом питання природи й походження національних мов, зокрема й української, перебувало в центрі науково-дискусивної практики разом із питаннями формування навчального й лексикографічного складників мовознавчого курсу, насамперед створення нових підручників, словників з української мови. У цьому річипці велася активна робота вченими новоствореного Інститут української наукової мови УАН, що полягала в розробленні методологічних засад написання підручників, укладання словників різних типів, формуванні національної мовознавчої термінології (загальнонаукової і галузевої).

У цьому аспекті варто акцентувати мовознавчу діяльність А.Ю. Кримського — українського мовознавця, перекладача, письменника, академіка Української академії наук з 1918 року. З 1918 по 1928 рр. А.Ю. Кримський — керівник історико-філологічного відділу УАН, 1921–1929 рр. — директор Інституту української наукової мови, голова Комісії словника живої української мови, Комісії історії української мови, Діалектологічної та Правописної комісій, професор всесвітньої історії Київського університету. До кола наукових інтересів А.Ю. Кримського входило питання походження українського народу та української мови: «Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів» (1906 р.), «Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася» (1922 р.), «Хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII вв.» (1922 р.) та ін.

Проблема творення мов східних слов'ян, української зокрема, була актуальною для лінгвістичних досліджень академіка. Його наукова концепція спирається на детальний опис давніх пам'яток слов'янської писемності, а наукові праці містять факти, які можна трактувати як обґрунтування самостійного існування української та російської мов ще в X–XI ст.

Учений приділяв увагу проблемам розвитку й нормалізації української літературної мови: «Наша мовна скрута та спосіб зарадити лихові» (1891 р.), «Про нашу літературну мову» (1891 р.), «Нарис історії українського правопису до 1927 р.» (1929 р.) та ін. А.Ю. Кримський відредагував перший декретований український правопис «Головніші правила українського правопису» (1919 р.), «Найголовніші правила українського правопису» (1921 р.); він — автор «Української граматики для учнів вищих класів гімназій і семінарій Придніпров'я» (т. 1–2, 1907–08 рр.).

Вивчаючи тогочасний аспект процесу формування єдиних норм української орфографії як найвагомішого чинника існування літературної мови, слід відзначити наявність протилежних наукових підходів до орфографічного вноормування української мови, зокрема опозицію фонетичного й етимологічного принципів.

Адептами останнього були численні представники буковинських та закарпатських видань. А. Ю. Кримський ще наприкінці XIX ст. обстоював принцип фонетичного впорядкування орфографічних норм (стаття «Про наочність фонетичної правописі» 1897 р.), наполягаючи на необхідності створення єдиної української орфографії з урахуванням мовної практики Наддніпрянської України.

У межах першої третини XX ст. наукові погляди А. Ю. Кримського були частиною загальноукраїнського мовознавчого дискурсу, коли потужної активізації зазнали проблеми онтогенезу українського народу та його мови. Ця проблема виявилася актуальною для всієї тогочасної лінгвістичної науки, особливо у зв'язку з пануючими теоріями етногенетики мови академіка М. Марра. Українські мовознавці, більшою мірою тяжіючи до версії еволюційного розвитку української мови з прадавніх спільних джерел (праіндоевропейської, праслов'янської мови), намагалися формувати етимологічний зріз мовознавчого дискурсу саме в такому напрямі, хоча теорії Марра мали вагомий вплив на розгортання загальної наукової думки в цьому річизні.

Дослідницькі розвідки з проблем походження й еволюції української мови є частиною наукового спадку І. І. Огієнка (митрополит Іларіон) — українського філолога, культуролога, церковного і громадського діяча. Мовознавчі інтереси І. І. Огієнка торкалися питань онтологічного обґрунтування природи української мови, історії церковнослов'янської та старослов'янської мов («Історія церковнослов'янської мови» (1926–1929 рр.), «Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків» (1929 р.), «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» (1938 р.), проблеми українського правопису («Нариси з історії української мови. Система українського правопису» (1927 р.), «Граматичні основи української літературної мови» (1951 р.), «Наша літературна мова. Як говорити й писати по-літературному» (1954 р.).

З-поміж величезної кількості праць І. І. Огієнка особливо вирізняється його фундаментальне дослідження «Історія української мови», де розвиток мови подано від найдавніших часів і до сучасного Огієнкового стану мови. Свої міркування щодо рідної мови митрополит виклав таким чином: «Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб ...Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання ... І поки живе мова — житиме й народ, як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпоршиться поміж дужчим народом ...От чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, похаєш, куди забажаєш ...» [6: 239–240].

На думку Ф. С. Бацевича, однією з найважливіших праць І. І. Огієнка в царині соціолінгвістичного опрацювання проблеми рідної мови є праця «Наука про рідномовні обов'язки» (1936 р.), у якій він обґрунтував оригінальну філософську концепцію рідної мови як одного із суперечливих понять мовознавства, соціолінгвістики, етнолінгвістики, етнопсихолінгвістики, культурології, теорії та практики міжкультурної комунікації. Найголовнішими ознаками рідної мови кожної людини митрополит вважав духовне начало, нерозривний зв'язок з мовою батьків, мовою етносу, до якого ця людина належить [1: 99–100].

І. І. Огієнко є також відомим як автор і укладач словників української мови, більшість з яких була присвячена її унормуванню. Перші шість словників (орфографічний, словник синонімів та ін.) були видані в Києві, решта словників, присвячених правописним і стилістичним питанням української мови («Український правописний словник», «Український стилістичний словник»), була видана

на Галичині та за кордоном. Невеличкі за обсягом словнички, присвячені орфографії української мови чи проблемам наголосу, етимології слів чи питанню терміна, митрополит друкував на сторінках своїх періодичних видань.

Проблемами різностилістичного функціонування української мови цікавився Л. А. Булаховський, якого вважають фундатором наукової школи історії української літературної мови та лінгвостилістики. Коло зацікавлень лінгвіста становило вивчення українського наголосу («Наголос українських прикметників» 1927 р.; «Український літературний наголос (характеристика норми)» 1943 р.), синтаксису («Питання синтаксису простого речення в українській мові», 1958 р.; «Підмет і присудок в українській мові», 1958 р.), історії мови («Історичний коментар до української літературної мови», «Питання походження української мови», 1956 р.), загального мовознавства («Нариси з загального мовознавства», 1955 р.; «Значення мовознавства», 1962 р.), лінгвостилістики та ін.

Л. А. Булаховський був автором проекту «Українського правопису» (1946 р.). Значною мірою вчений торкався питань, пов'язаних із вивченням славістики (порівняльно-історичні студії в галузі слов'янської акцентології), русистики [2: 11]. Заслуга Л. А. Булаховського полягає в розробленні проблем кодифікації української мови, у концепції історії української літературної мови та інших слов'янських мов.

Науково неоднозначною є постать одного з потужних філологів-славістів ХХ ст., учня академіка Л. А. Булаховського — Ю. В. Шевельова, мовознавця, літературознавця, критика. До кола його лінгвістичних досліджень належить історія української мови, фонетика й фонологія, синтаксис та інші галузі мовознавства. Його перша ґрунтовна праця «Граматика української мови» (1934 р.) двічі перевидавалася, ставши свого часу одним із кращих підручників граматики (у цій роботі він розвинув поняттєві та історіографічні основи українського мовознавства). У своїх дослідженнях Ю. В. Шевельов синтезував діахронічний і синхронічний підходи до вивчення української мови.

В англомовних монографіях «Передісторія слов'янської мови. Історична фонологія загальнослов'янської мови» (1964 р.) та «Історична фонологія української мови» (1979 р.) учений, показавши розвиток фонологічної системи української мови від праслов'янської основи донині на широкому історичному, міжмовному і текстуальному ґрунті, з установленням глибинних системно-причинових зв'язків між окремими фонетичними змінами, дав панорамну картину розвитку української мови в її історичному розрізі, обґрунтувавши її початки близько VII ст., а завершення формування — приблизно в XVI ст. Досліджуючи історію українського мовознавства, Ю. В. Шевельов написав низку праць, присвячених описові наукової діяльності тих філологів, яких вважав своїми вчителями: студії про О. Потебню, К. Михальчука, О. Курило, В. Сімовича та ін. [5: 20].

Наукові розвідки Ю. В. Шевельова еміграційного періоду, зокрема 50–70-х років ХХ ст. («Нарис сучасної української літературної мови» (1951 р.), «Українська писемна мова, 1798–1965. Її розвиток під впливом діалектів» (1966 р.), «Проблема українсько-польських лінгвістичних відносин від 10-го до 14-го ст.» (1952 р.), «Щодо проблеми утворення білоруської мови» (1953 р.), не зазнали (із цілком зрозумілих політичних причин) дискурсивного розвитку на теренах України, через що багато проблемних і неоднозначних питань з етногенетики й функціонального розвою національної мови, опрацьованих ученим, стали предметом наукового аналізу вже в останні десятиліття ХХ ст.

Нариси Ю. В. Шевельова із соціолінгвістики «Українська мова в першій половині двадцятого сторіччя, 1900–1941: стан і статус» (1989 р.), де автор подав

детальний і глибокий аналіз усіх подій і чинників, що сприяли розвиткові чи призводили до занепаду української мови за періодами (перед Першою світовою війною, далі 1917–1920 рр., доба українізації), а також описав становище української мови на території Польщі, Румунії, Чехословаччини [7: 802], увійшли в мовознавчий контекст України, хоча й не набули широкого наукового осмислення порівняно з роботами материкових мовознавців з цієї проблематики.

Загалом у II пол. XX ст. у наукових інститутах при Академії наук поліаспектні дослідження української мови набувають обертів. Коло мовознавчих зацікавлень становлять усі розділи української лінгвістики (фонетика, діалектологія, лексикологія й фразеологія, морфеміка й морфологія, синтаксис, стилістика), що вплинуло на появу численних ґрунтовних праць — колективних та авторських. На ці часи припадає наукова діяльність І. К. Білодіда, Л. А. Булаховського, М. А. Жовтобрюха, П. П. Білецького-Носенка, О. С. Мельничука та ін. Дослідження різнорівневого ресурсу української мови органічно перейшли в річище функціонально-прагматичної методології, де актуалізації зазнали функціональні спроможності української мови обслуговувати різні комунікативні ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси : монографія. К. : Академія, 2009. 192 с.
2. Бирик С. П. Словник іншомовних слів / за ред. проф. С. Я. Єрмоленко. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
3. Булаховський Л. А. Значення мовознавства. К. : Вища шк., 1962. 40 с.
4. Лисиченко Л. А. Лінгвофілософські ідеї О. О. Потебні. Предтеча сучасного вчення про мовну картину світу. *Мова у професійному вимірі : комунікативно-культурний аспект : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* — Харків : УЦЗУ, 2006. С. 3–8.
5. Муромцев І. Юрій Шевельов — видатний учений сучасності. *Видатний філолог сучасності : наукові виклади на честь 85-ліття Юрія Шевельова*. Харків, 1996. С. 13–22.
6. Огієнко І. Українська культура : коротка історія культурного життя українського народу. К. : Вид-во книгарні Є. Череповського, 1918. 272 с.
7. *Українська мова* : [енциклопедія] / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. 2-е вид, випр. і доп. К. : Укр. енцикл., 2004. 824 с.

УДК 811.161.2'411.16'06

Валерія Брохштут, Харківська спеціалізована школа I–III ступенів № 170

ВЗАЄМОЗБАГАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА МОВИ ІВРИТ ЯК ЯВИЩЕ ЛЕКСИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ

У статті на матеріалі двох мов — української та іврит — відстежено явище лексичної й граматичної інтерференції, уточнено вміст понять *інтерференція*, *фразеологічна* та *лексична калька*, наведено й прокоментовано приклади цих явищ, а також висловлене резюме щодо функціонування запозичень з української мови в івриті.

Ключові слова: іврит, українська мова, інтерференція, фразеологічна калька, лексична калька.